

ПОЕТИКА ЗАГОЛОВКОВИХ КОМПЛЕКСІВ У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС

Ірина Насмінчук. Поетика заголовкових комплексів у прозі Марії Матіос

У статті зроблено аналіз системи заголовків Марії Матіос. Особливу увагу звернено на взаємовідносини між заголовком та текстом.

Ключові слова: система заголовків, декодування, зміст, семантика, смислова домінанта, концепція, заголовок.

Ірина Насмінчук. Поэтика заголовочных комплексов в прозе Марии Матиос

В статье сделан анализ системы заголовков Марии Матиос. Особое внимание обращено на взаимоотношения между заголовком и текстом.

Ключевые слова: система заголовков, декодирование, содержание, семантика, смысловая доминанта, концепция, заголовок.

Irina Nasminchuk. Poetics of title complexes in the prose by Maria Matios

In the article we make the analysis of title system in the prose by Maria Matios. The special attention is made on the relationship as title – text.

Key words: title complex, decoding, contents, semantics, notional dominant, concept, title.

„Структурним складником тексту, першою його вирізненою, графічно виділеною архітектонічною частиною” [7, с. 211] є заголовок. На його особливу роль у системі формально-змістових складників вказував Л. Виготський. Будь-яке мистецьке явище, за його визначенням, являючи собою органічне ціле, постало з абсолютно різних елементів, організованих ієрархією зв'язків і погоджень. І в цьому складному цілому завжди виявляє себе певна домінанта, яка і визначає побудову твору, смисл і назву кожної його частини. Серед цих доміант варто насамперед виокремити заголовок, оскільки він першим „несе в собі розкриття найважливішої теми” [3, с. 152]. І Кочерга називав заголовок „душею твору”. Заголовки – це ціла поетикальна система, яку виробила М. Матіос на шляху опанування технікою слова. Усі заголовки її творів виразно функціональні. В одних випадках вони вказують на центрального (-их) персонажа (-ів) („Солодка Даруся”, „Юр'яна і Довгопол”, „Анна-Марія”, „Анти-Марія”), в інших окреслюють тему чи проблему („Життя коротке”, „Нація. Одкровення”, „Апокаліпсис”), ще в інших кваліфікують жанр твору („Бульварний роман”, „Щоденник страченої”), визначають місце або час події („Містер і місіс Ю-ко в країні укрів”, „А на Петра вода тепла”), акцентують певний образ-предмет, що має символічну вагу („Млин мерців” („Детектор”), „Гойданка життя”, „Дім на піску”, „Поштовий індекс”).

Органічний історизм образної свідомості М. Матіос, „скерованість на національну ідентичність” (Т. Гундорова) передає заголовок „Нація”. Нація як провідний авторський концепт, як головна домінанта творчості конденсується у гранично стиснутій формі назви однойменної збірки. Виразно ремінісцентні заголовки циклів („Апокаліпсис”, „Одкровення”) „підключають” твори української письменниці до кодів світової культури. Апокаліпсис (Одкровення) „провіщає” майбутнє людства – боротьбу між Антихристом і Христом, „кінець світу”, встановлення на землі „тисячолітнього царства Божого”. У главі 8 вірші 7 „Об'явлення святого Івана Богослова” сказано про те, що на землю впали „град та огонь, перемішані з кров'ю. І спалилась третина землі, і згоріла третина дерев, і всіяка зелена трава погоріла” [2, с. 284].

Герої книги М. Матіос гостро відчують апокаліптичність свого життя, це відчуття подається авторкою ще й як необхідна умова духовного прозріння та зцілення особистості. Абсурдний світ постає з картин, виписаних за законом градації: „Зло чинилося наліво і направо, незагнудане зло людини супроти людини. Воно було страшніше, ніж зло звірини супроти звірини. / Розколений надвоє світ. / Розколені люди. / Розшматовані судьби. / І жадоба помсти./ Нескінченної, чорної помсти, кривавої бойні” (10, с. 89). І таких прямих і непрямих натяків на апокаліптичні колізії двадцятого століття у циклі помічаємо чимало, тому важко погодитися з висновком Я. Голобородька про те, що назва „Апокаліпсис” є швидше умовною, метафоричною, ніж такою, що виражає текстову присутність [4]. У тексті книги є досить описів, позначених прикметами „кінця часів”. Це і моторошні картини покарань, і тотальне святотатство, і згадки про природні аномалії. Апокаліптичні мотиви накладаються на реальні події, описані в новелах „Вставайте, мамко”, „Прощай мене”, „Дванадцять

службі”, вони символічно винесені не лише у назву циклу, але й у заголовки творів, які виконують роль інтродукції в книзі. Есхатологічним диханням міфу позначені твори „Балада про власні поминки”, „Реквієм”, „...Бо день якийсь такий”, „Головосіки – голову відсікти”. Трагізм світовідчуття визначається як фатальністю подій, так і невігойним передчуттям того, що пекельні кола для людей тільки починаються. Не інакше, як в апокаліптичному напрямі формується сприйняття читача, коли перед його очима постають жахливі картини поруйнованих святинь-оберегів: „...Стоїть Фрозина під світанковою капличкою коло церкви – й не знає, чи ще молитися, чи вже ні: бо лежать обабіч каплиці білі кам’яні хрести, звезені з-перед людських обійсть і гостинців, перехресть і проклятих місць, з місць убійних і пропалих людей – і довгі ткані й вишиті рушники звиваються під хрестами, як відрізані коси” [10, с. 89-90]. Як бачимо, М. Матіос транслює ідею в загальноукраїнському і загальносвітовому напрямку саме семантикою заголовків збірки і циклу („Нація” – „Апокаліпсис” – „Одкровення”), тобто тим „мінімальним текстом, що виконує соціальні прагматичні функції, регулює відношення письмового тексту до відсутнього контексту” [12, с. 142]. Важливо наголосити, що четверте видання збірки „Нація” відкривається епіграфом, який є віршовим еквівалентом змісту усієї книги:

Не райські ворота, не райські – / Відкрився тобі Содом. / І попіл садів гетсиманських, / І души уселенський погром. / І не молитви – прокляття. / Життя не в житті – в бою. / І непримиренні браття / У братовбивчій краю (10, с. 4).

Найорганічніша для Марії Матіос така модель заголовка, яка заснована на спонукальній конструкції: „Признай свою дитину”, „Не плачте за мною ніколи”, „Прощай мене”, „Просили тато-мама”, „Вставайте, мамко...”. Маючи високу енергетичну зарядженість, такі заголовки здатні владно втягувати читача у силове поле авторської ідеї, формувати у реципієнта складний комплекс емоцій, настроїв і смислів, скеровувати процес сприйняття у відповідному напрямі. Поняття, взяті з національного етноетикету, здатні легко розгортатися у свідомості читача в асоціативний ряд. Досить часто назви надають перевагу родинному досвіду з такими домінантами, як батько, мати, дитина. Утворюючи трикутник, ці домінанти моделюють не лише гармонійну родину, а й досконалість Всесвіту, вони наголошують на незмінності ціннісних орієнтирів людини, на сталому світогляді українців, який в основі своїй є родовим. Подвійний статус заголовка як компонента конкретного тексту і як компонента традиції породжує різноманітні асоціації і забезпечує читача можливістю віднаходити конкретні джерела інформації.

Персональною роману „Солодка Даруся” була „Трояка ружа”, саме вона супроводжувала публікацію твору на сторінках „Сучасності” у 2002, 2003 роках. У текстовій тканині знайшла відбиток ідея „троякої ружі”, перед тим сформульована у „Фуршеті”. В останніх рядках „Солодкої Дарусі” йдеться про те, що „життя – то трояка ружа<...>. То чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним” [11, с. 171]. Цьому філософському узагальненню передують в романі епізод у Черемошнянській церкві, де Матронка завважує на Васюті Калинич святошну сорочку з „густими червоно-жовто-зеленими ружами”, яка раніше належала іншій жінці. Чому ж письменниця надала перевагу нейтральнішому заголовку, якому мусив поступитися такий вишуканий, символічного звучання номінатив? Спробуємо висунути свою версію причини такої зміни. При тому не зайве буде зауважити, що витрактувати назву роману „Солодка Даруся” лише як „яскраву метафору”, як це робить М. Якубовська [17, с. 163], очевидно, замало. Відомо, що заголовок, як органічна складова живого організму твору, „є насправду іпостассю самого твору – в його адресованій читачеві авторській інтерпретації. Авторська інтенція називання – це первинна інтерпретація твору з погляду його автора, адже будь-яка інтерпретація – це не що інше, як та чи та маніфестація пошукуваної сутності – шляхом переходу в іншу текстуальність” [16, с. 12]. Заголовний номінатив „Трояка ружа” веде читача до настрою пісенних рядків «червена ружа трояка, / мала я мужа пияка» [14, с. 227], горизонт очікувань читача пов’язується з темою нещасливої подружньої долі жінки, насправді ж у творі зовсім інша тема. Мабуть, виразно фольклорне звучання заголовка не влаштувало письменницю. Оскільки епічним центром роману є Даруся, авторка винесла її ім’я, яке в перекладі з грецької означає „дар”, на обкладинку книги. Інтерпретацій, декодувань імені може бути багато, як і асоціативних ліній, пов’язаних із його символікою. Справжнім Божим даром дівчинка була спочатку для своїх батьків, далі – для Івана Цвичка, вона була дарована громаді заради очищення від гріха, хоча громада і не зрозуміла цього. Саме з образом Дарусі пов’язуються глобальні у своїй основі проблеми і мотиви, яким присвячено роман. Що ж до заголовкового означення, то „Словник української мови” подає цілий ряд значень слова „солодкий”, зокрема такі: „який має приємний смак”, „який викликає приємні відчуття, дає насолоду”, „близький і рідний серцю, милий”, „підкреслено

ласкавий, надмірно або нещиро люб'язний, облесливий”, „сердечний, щирий, приємний”, „сентиментальний” [15, с. 446–447] і подібне. Марія Матіос не змушує читача довго думати над тим, у якому розумінні її Даруся „солодка”, з перших сторінок твору заголовок вступає в контакт з текстом, внаслідок чого увиразнюється його семантизація. До речі, все, що пов'язане з солодощами, у тексті виділено курсивом: „...в селі собі думають, що Даруся не розуміє, що, аби не казати *дурна*, вони їй кажуть *солодка*” [11, с. 12]. У цьому контексті лексема „солодка” набуває значення „причинної”. Позитивні асоціації, викликані поняттям солодкого, не встигнувши з'явитися, тут же зникають. До того ж виявляється, що сільська звичка називати Дарусю „солодкою” пов'язана не лише з психічним станом героїні, а й з її фізіологічними відчуттями. В селі намагаються не нагадувати Дарусі про цукерки, бо „від *солодкого* болить її голова і блює вона дуже” [11, с. 13]. Епізод першої частини, у якому Славко дрочить Дарусю цукеркою, виконує роль інтригуюче-тривожного натяку на щось, поки що не прояснене і для читача незрозуміле. Слово „солодкий” починає набувати смислової багатшаровості. Невловне „щось”, пов'язане з матеріальною складовою – солодощами – невідступно переслідуючи Дарусю, створює атмосферу таємничого замовчування („*щось*...вдаряло їй ножем у серце” [11, с. 14]; „щось сказало Дарусі, що треба шукати *холодної води*” [11, с. 15]; „після нападів болу щось її зганяло з ліжка” [11, с. 15], суть якого прояснюється лише з часом. Остаточне прояснення смислу назви відбувається наприкінці твору, де викладена „драма найголовніша”. З огляду на вище зазначене навряд чи можна погодитися з висновком Івана Андрусика про те, що новою назвою письменниця пішла на компроміс з не дуже вибагливим читацьким загалом, нібито звиклим до неускладнених філософськими глибинами заголовків на кшталт „Фуршет від Марії Матіос”, „Бульварний роман”. „Компроміс” нової назви, – намагається довести письменник, – полягає в переключенні читацької уваги з третього, філософського, на перший-другий, сюжетно-концептуалістський рівні тексту, що створює своєрідний дисбаланс між художнім завданням і його рецепція ми”. Насправді ж ніякого небажаного переключення чи розбалансування у сприйнятті твору під таким заголовком не відбувається [1].

Специфічною категорією у системі заголовкових комплексів є ім'я, власна назва. Антропоцентричних назв у прозі М. Матіос небагато. Це, крім „...Дарусі”, оповідання „Анна-Марія”, „Анти-Марія”, „Юр'яна і Довгопол”, роман „Містер і місіс Ю-ко в країні укрів”. Опозиція „Марія” – „Анти-Марія” (тобто непорочна Діва Марія і грішна Марія-Магдалина) бере початок з новозавітної частини Біблії. Зіставляючи первісне значення семантики імені з тим змістом, який вкладений в образ героїні, приходимо до висновку, що оповідання можна розглядати як перегук-консолідацію з біблійною тезою про двоїстість людської (в даному разі жіночої) натури. Крім того, заголовок твору відсилає до однойменних поезій Є. Маланюка і Л. Мосендза. Так, Л. Мосендз у вірші „Антимарія” (1933) писав: „Залиш мене, спокуснице! З тобою / Зникає сумнів, відмира надія!.. / І бачу я, що ти... – ти не Марія” [13, с. 626-627]. Образ анти-Марії розгортається у висловлюванні героя оповідання Марії Матіос через явну заперечувальну інтонацію: „У тобі є дві тебе. Я люблю у тобі Марію, а зараз слухаю анти-Марію, якої ну геть чисто не люблю! Навіщо вона, ота твоя анти-Марія, втручається у наші чоловічі справи?” [8, с. 170]. Наявність в імені героїні культурних нашарувань від біблійного тексту до філософсько-естетичних концепцій Маланюка і Мосендза надає тривіальному сюжетові певної глибини.

Має слушність В. Кухаренко, зазначаючи, що наявність у заголовку „чоловічого та жіночого імен сигналізує про перевагу уваги автора до любовної інтриги та обставин, пов'язаних з її розвитком” [6, с. 110]. Любовний зміст роману „Містер і місіс Ю-ко в країні укрів” абсорбований заголовком, який за суттю своєю є образним переосмисленням назви американського фільму „Містер і місіс Сміт”. Проблемне наповнення обох цих творів визначається центральними персонажами, які мисляться лише у єдності. Важливим є й те, що в іменах заголовних персонажів (чоловіка і жінки) репрезентуються дві, часто зовсім протилежні концепції життєвого сенсу, титули такого типу відбивають „злободенний диполь рій” (за визначенням Л. Зелінської) чоловіка і жінки. Сама Марія Матіос так визначила суть свого гомеричного роману: „Це твір про *взаємопоборювання* (курсив наш – І. Н.) людей, які не можуть одне без одного”.

Таким чином, усю систему заголовків у М. Матіос можна звести до двох типів: по-перше, це заголовки прозорі стосовно подальшого змісту твору, по-друге, це символічні, лейтмотивні заголовки, для дешифрування яких від читача вимагається певних передзнань. Художня інформація, наявна у „міні текстах” М. Матіос, досить часто кодується біблійними, фольклорними, інонаціональними контекстами, що й породжує множинність читацьких очікувань.

Література

1. Андрусак І. Культурний месидж. (доступно з: <http://dyskurs.narod.ru/Matios.htm>)
2. Біблія, або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту. — К., 1995. — 1258 с.
3. Выготский Л. С. Психология искусства / под ред. М. Г. Ярошевского / Лев Семенович Выготский — М. : Педагогика, 1987. — 345 с.
4. Голобородько Я. Художні клейноди Марії Матіос / Я. Голобородько // Літературна Україна. — 2007. — 25 жовтня.
5. Кожина Н. Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры типологии // Проблемы структурной лингвистики: сб. науч. трудов. — М. : Наука, 1988. — С. 167—183.
6. Кухаренко В. А. Имя заглавного персонажа в целом художественном тексте // Русская ономастика: сб. научн. трудов. — Одесса : ОГУ, 1984. — С. 109—117.
7. Лексикон загального і порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича та ін. — Чернівці : Золоті литаври, 2001. — 636, [2] с.
8. Матіос М. Життя коротке / Марія Матіос. — Львів, 2001. — 236 с.
9. Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Ms.U-Ко in country UA: [гомеричний роман-симфонія] / Марія Матіос. — Львів : ЛА „Піраміда”, 2006. — 136 с.
10. Матіос М. Нація. Одкровення / Марія Матіос. — [вид. третє, доповнене]. — Л. : ЛА „Піраміда”, 2006. — 204 с.
11. Матіос М. Солодка Даруся: [драма на три життя] / Марія Матіос. — Л. : ЛА „Піраміда”, 2005. — 176 с.
12. Мейзерский В. М. Философия и неориторика / Виктор Михайлович Мейзерский. — К. : Лыбидь, 1991. — 192 с.
13. Мосендз Л. Антимарія / Леонід Мосендз // Вісник. — 1933. — Кн. 9. — С. 626—627.
14. Пісні родинного життя: збірник / [упоряд., авт. вступ. ст. та прим. Г. В. Довженок; відп. ред. І. П. Березовський]. — К. : Дніпро, 1988. — 359 с.
15. Словник української мови: в 11 т. — К. : Наукова думка, 1978. — Т. 9. — 1978. — 916 с.
16. Тюпа В. И. Произведение и его имя // Литературный текст: Проблемы и методы исследования / Аспекты теоретической поэтики: К 60-летию Н. Д. Тмарченко: Сборник научных трудов. — Москва; Тверь, 2000. — Вып. 6. — С. 12.) 224 с.
17. Якубовська М. Міфологія буття українства у прозі Марії Матіос (Літературний портрет Марії Матіос) / Марія Якубовська // У дзеркалі слова: Есеї про сучасну українську літературу / Вступ. слово В. Лизанчука. — Л. : Каменяр, 2005. — 751 с. С. 153—168.